

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

(7)

Η παιδαγωγική αντιμετώπιση του
θανάτου

Ενήλικες & ανήλικοι

Ενώ οι ενήλικες αποφεύγουν συνήθως να μιλούν για τον θάνατο, τα παιδιά δεν έχουν τέτοιες αναστολές

- Τα απασχολεί από πολύ μικρή ηλικία
- Θέτουν υπαρξιακά ερωτήματα για το νόημα της ζωής
- Έρχονται σε επαφή μαζί του μέσα από παραμύθια και τηλεοπτικά προγράμματα
- Χρησιμοποιούν στον λόγο τους εκφράσεις που είναι συνυφασμένες με αυτόν
- Υποδύονται παίζοντας ότι σκοτώνουν ή σκοτώνονται

Μέσα από το φανταστικό αυτό παιχνίδι η πραγματική ζωή αρχίζει να αποκτά το αληθινό της νόημα

Το παιδί & η «απώλεια»

- Η πρώτη εμπειρία θανάτου εμφανίζεται με τη γέννηση όταν το έμβρυο αποκόπτεται από τον πλακούντα / βιώνει ένα είδος τραύματος - πένθους καθόσον εξαναγκάζεται να εγκαταλείψει τον παράδεισο της ασφάλειας του ενδομήτριου περιβάλλοντος και να εισέλθει σε έναν άγνωστο κόσμο
- Κατόπιν στη ζωή του παιδιού υπάρχουν απώλειες οι οποίες είναι αναπόφευκτες καθόσον αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της φυσιολογικής του ανάπτυξης. Σε κάθε κρίσιμο στάδιο της εξέλιξης καλείται να εγκαταλείψει κάτι γνώριμο και να γνωρίσει κάτι νέο και άγνωστο: να μεταβεί από το οικογενειακό στο σχολικό περιβάλλον, να αλλάξει σχολική βαθμίδα, να απορρίψει στην εφηβεία τα γονεϊκά πρότυπα και να διαμορφώσει τη δική του ταυτότητα
- Επίσης, εκτός από το αναπτυξιακό πεδίο, ο ανήλικος καλείται πολλές φορές να βιώσει απώλειες που αφορούν την οικογενειακή κατάσταση (διαζύγιο), το βιοτικό επίπεδο (οικονομική κρίση / απόλυση γονέων από την εργασία), τις συνθήκες ζωής (μετακόμιση / μετανάστευση) κλπ
- Τέλος το παιδί μπορεί να βρεθεί αντιμέτωπο και με τον χαμό κάποιου αγαπημένου προσώπου ...

Η κατανόηση του θανάτου (εννοιολογικές προϋποθέσεις)

Η δυνατότητα του παιδιού να κατανοήσει τον θάνατο εξαρτάται από την ικανότητα να χειρίζεται σωστά κάποιες αφηρημένες έννοιες όπως:

- Το αναπόφευκτο (δηλ. ότι δεν μπορούμε να τον αποφύγουμε)
- Το αμετάκλητο (δηλ. ότι ο πεθαμένος δεν μπορεί να επιστρέψει ξανά στη ζωή)
- Το καθολικό (δηλ. ότι όλα τα έμβια όντα πεθαίνουν)
- Την αιτιότητα (δηλ. ότι ο θάνατος οφείλεται σε ρεαλιστικές και όχι φανταστικές αιτίες / προέρχεται από ασθένειες, γηρατειά ή ατυχήματα και όχι από ευχές, κατάρες ή κακή συμπεριφορά)
- Την παύση των ζωτικών λειτουργιών (δηλ. ότι τα βασικά όργανα σταματούν να δουλεύουν)

Η κατανόηση του θανάτου (ηλικιακά στάδια)

Βρέφος

- Δεν αντιλαμβάνεται την έννοια του θανάτου
- Διαισθάνεται την απουσία και τη θλίψη γύρω του από τη διαφοροποίηση στον τόνο της φωνής, των αργών κινήσεων κ.λπ. των ατόμων του περιβάλλοντός του

Νήπιο 3-5 ετών

- Δεν έχει αφομοιώσει την έννοια του θανάτου
- Τον εκλαμβάνει μέσα από αόριστες εικόνες όπως παρατεταμένου ύπνου ή καταστροφής
- Αντιλαμβάνεται την απουσία στο περιβάλλον
- Αδυνατεί να κατανοήσει την οριστικότητα του θανάτου

Η κατανόηση του θανάτου (ηλικιακά στάδια)

Παιδί 7-9 ετών

- Εξοικειωμένο από την τηλεόραση , αντιλαμβάνεται τη μονιμότητα της απουσίας που συνεπάγεται ο θάνατος
- Κατανοεί ότι πρόκειται για κάτι μη αναστρέψιμο αλλά πιστεύει ότι συμβαίνει μόνο στους άλλους

Παιδί 9- 12 ετών

- Τον εκλογικεύει (πολλές φορές με ανησυχητικό τρόπο)
- Αναπτύσσει μηχανισμούς άμυνας
- Προσπαθεί στο σχολείο να αποκρύψει τα συναισθήματά του με αποτέλεσμα να δείχνει δυνατό και να κινδυνεύει να θεωρηθεί αναίσθητο

Η κατανόηση του θανάτου (άλλοι παράγοντες)

Εκτός από το επίπεδο της γνωστικής ανάπτυξης,
η κατανόηση του θανάτου επηρεάζεται
καθοριστικά και από παράγοντες όπως:

- Το πολιτισμικό υπόβαθρο
- Οι εμπειρίες του παιδιού
- Ο τρόπος με τον οποίο η οικογένειά του αντιμετωπίζει την βιολογική απώλεια

Εννοιολογική αποσαφήνιση: «ψόφος», «αποβίωση» & «θάνατος»

- «**Ψόφος**»: Δεν υποδηλώνει κάποιο είδος περιφρόνηση ή αηδία / αφορά την βιολογική κατάληξη όλων των ζώντων οργανισμών
- Σε αντίθεση με τα ζώα που «ψοφούν» ο άνθρωπος «**αποβιώνει**» (βλ. Martin Heidegger, *Είναι και Χρόνος*)

- Η «**Αποβίωση**» αφορά τον τρόπο με τον οποίο υπάρχει ο άνθρωπος στη βάση της αμείλικτης αυτής πραγματικότητας

Δηλ. το πώς κατανοεί και ερμηνεύει τη θνητότητα μέσα από τις δυνατότητες που διαθέτει ο κόσμος του (όπως λ.χ. ως: πύλη για τον παράδεισο ή την κόλαση, αρχή της μετεμψύχωσης, απόλυτο τίποτα)

- Τέλος ο **θάνατος** δεν αφορά το οργανικό αλλά το υπαρξιακό τέλος του ανθρώπου

Σχετίζεται με μια κατάσταση όπου ζει κανείς αλλά δεν υπάρχει

Είναι ζωντανός – νεκρός ...

Εννοιολογική αποσαφήνιση: «ψόφος», «αποβίωση» & «θάνατος»

- Η «αποβίωση» ενός αγαπημένου προσώπου εξαναγκάζει πολλές φορές το παιδί να βιώσει έναν υπαρξιακό «θάνατο»

- καταρρέει όλος εκείνος ο κόσμος της καθημερινότητας που αποτελούσε το ασφαλές καταφύγιο του ανηλίκου / Χάνει την εμπιστοσύνη που έδειχνε σε μια σειρά από ρόλους και σχέσεις στη βάση των οποίων πίστεψε πως θα καθορίσει τον εαυτό του / Πέφτει πλέον το φρούριο - κάστρο της κοσμικής του σιγουριάς (δηλ. το υπαρκτικό του στίγμα ως «κάποιος»)

- Αρχίζουν πλέον να τον κυριεύουν αμείλικτα «ΓΙΑΤΙ»;

- Δεν μπορούν να απαντηθούν / ο κόσμος έχει χάσει πια τη σημαντικότητά του (δεν του «λέει» πλέον τίποτα...) / Βιώνει μια κατάσταση όπου αδυνατεί να ενδιαφερθεί (δηλ. να «μεριμνήσει») για τον εαυτό του στη βάση των δυνατοτήτων (δηλ. των «διαθέσεων») που του παρέχει ο κόσμος

- Αρχίζει ο **θρήνος** ...

«Θρήνος»

Αφορά

Μια **εσωτερικευμένη αντίδραση**

(συμπεριλαμβάνει το σύνολο των συναισθημάτων πόνου και θλίψης που βιώνει ένα άτομο ως αντίδραση στην απώλεια)

Μια **εξωτερική έκφραση της θλίψης**

(συμπεριλαμβάνει το σύνολο των τελετουργιών & συμπεριφορών που προβλέπονται από την παράδοση: κηδεία, μνημόσυνα, μαύρα ρούχα κ.ο.κ)

είναι η πρωταρχική συγκινησιακή αντίδραση στην απώλεια ενός αγαπημένου προσώπου

Ανησυχητικές εκδηλώσεις του παιδικού θρήνου

- Η παρατεταμένη απουσία του θρήνου
- Η παρατεταμένη αποχή από το παιχνίδι και τις σχέσεις με τους συνομηλίκους
- Τα σοβαρά προβλήματα στη σχέση με τους συμμαθητές και τους δασκάλους
- Η έντονη διάθεση ενοχοποίησης – είτε του ίδιου είτε των άλλων- για την απώλεια του αγαπημένου προσώπου
- Η αυτοκαταστροφική συμπεριφορά
- Η πλήρης ταύτιση με τον θανόντα και η συστηματική προσπάθεια του παιδιού να καλύψει το κενό που δημιουργήθηκε στην οικογένεια
- Οι παρατεταμένες διαταραχές στη διατροφή ή/και στον ύπνο
- Οι έντονες και παρατεταμένες σωματικές ενοχλήσεις ή συμπτώματα παρόμοια με αυτά που παρουσίαζε στο παρελθόν το άτομο που πέθανε
- Αξιοσημείωτη μεταβολή της σχολικής επίδοσης

Από τον «Θρήνο» στο «Πένθος»

Με την πάροδο του χρόνου ο «**θρήνος**» σταδιακά καταλαγιάζει
(το άτομο αρχίζει σιγά σιγά να επιστρέφει στις καθημερινές
ασχολίες)

Ξεκινά το «**πένθος**»

Αποτελεί μια διαδικασία «*νοηματοδότησης της απώλειας*» (βλ.
Κ. Μάτσα, *Νιόβη*)

*«Η έλλειψη νοήματος του πόνου, και όχι ο ίδιος ο πόνος, είναι η
κατάρρα που βαραίνει την ανθρωπότητα» (βλ. Nietzsche,
Γενεαλογία της Ηθικής)*

«Πένθος»

- Η σταδιακή προσαρμογή στο γεγονός της απώλειας που βιώνουμε όταν χάνουμε κάποιο σημαντικό πρόσωπο

Περιλαμβάνει 4 φάσεις
(άρνηση / θυμός / κατάθλιψη / αποδοχή)

Όμως

«Το πένθος δεν τελειώνει ποτέ οριστικά ... Πάντα κάτι μένει, έστω και σαν ένα είδος ψυχικής ουλής» (βλ. Κ. Μάτσα, Νιόβη)

Η απουσία του θανάτου από τα σχολικά εγχειρίδια

- Η αλματώδης πρόοδος της ιατρικής
 - Η θεαματική βελτίωση του βιοτικού επιπέδου
 - Η παρατεταμένη περίοδος ειρήνης
- έθεσαν τον **θάνατο** στο περιθώριο του δυτικού κόσμου

- ↓
- Μοιάζει πλέον με ένα γεγονός που συνδέεται μόνο με τα γηρατειά και αφορά το μακρινό μέλλον του ανθρώπου

↓

Η οπτική αυτή αντικατοπτρίζεται και στο σχολείο

↓

Τα σχολικά βιβλία ασχολούνται ελάχιστα με τον θάνατο

«Η “κανονικότητα” των ζωντανών σήμερα είναι ασυμβίβαστη με την παρουσία του θανάτου»
(βλ. Κ. Μάτσα, *Νιόβη*)

Η παιδαγωγική σπουδαιότητα του θανάτου

- **ΕΡΩΤΗΜΑ**

Γιατί τα παιδιά θα πρέπει να ξέρουν για τον θάνατο;

- **ΑΠΑΝΤΗΣΗ**

Διότι:

- Μαθαίνουν να συμφιλιώνονται με κάτι που αφορά κάθε ζώντα οργανισμό
- Έρχονται σε επαφή με το μέτρο / όριο των πάντων
- Αντιλαμβάνονται το νόημα και την πραγματική αξία της ζωής
- Κατανοούν καλύτερα την κοινή μοίρα όλων των ανθρώπων
- Συνειδητοποιούν πως ένας βίος δίχως θάνατο θα ήταν ίσως ... αβίωτος

Τρόποι παιδαγωγικής αντιμετώπισης I (η αξία του «προλαμβάνειν»)

Ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα για την έννοια του θανάτου θα πρέπει
καταρχάς να εστιάζει στην πρόληψη και όχι στην παρέμβαση

- Η αντιμετώπιση της απώλειας πρέπει να γίνεται αντικείμενο εκπαίδευσης στο παιδί από πολύ νεαρή ηλικία, μαθαίνοντάς του (ανάλογα με το επίπεδο κατανόησης που διαθέτει) να επεξεργάζεται μικρά πένθη, όπως η καταστροφή ή η απώλεια ενός παιχνιδιού, ο θάνατος ενός κατοικίδιου
- Έμφαση στη συναισθηματική αγωγή

Διαδικασία μύησης των παιδιών στον εσωτερικό τους κόσμο

Τρόποι παιδαγωγικής αντιμετώπισης II (όταν προκύψει η απώλεια)

- Ο εκπαιδευτικός συγκαταλέγεται στους σημαντικούς «άλλους» στους οποίους στρέφονται οι ανήλικοι όταν αντιμετωπίζουν κάποιο σοβαρό πρόβλημα

- Πώς πρέπει να παρέμβει όταν ένα παιδί που έχει χάσει κάποιο αγαπημένο πρόσωπο επιστρέψει στο σχολείο;

- **ΒΑΣΙΚΟΣ ΣΤΟΧΟΣ:** Να δημιουργήσει ένα υποστηρικτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο το παιδί θα αναμετρηθεί με την απώλεια- δηλ. θα μπορέσει να θρηνήσει, να πενθήσει και εν τέλει να εντάξει το τραγικό γεγονός στη ζωή του χωρίς όμως να καταβληθεί από η λύπη (δηλ. να μετατραπεί σε ένα αξιολύπητο πλάσμα)

- Ερώτημα: Με ποιον τρόπο θα καταφέρει κάτι τέτοιο ο εκπαιδευτικός;

Τρόποι παιδαγωγικής αντιμετώπισης II (όταν προκύψει η απώλεια)

• Απάντηση

- Μαθαίνοντας πρωτίστως ν' ακούει
- Αποφεύγοντας τη σιωπή (στον βαθμό που δεν μπορεί να την μετατρέψει στην πλέον αυθεντική μορφή συνομιλίας)
- Δίνοντας ευκαιρίες εξωτερίκευσης σκέψεων και συναισθημάτων
- Ενσαρκώνοντας ο ίδιος ένα πρότυπο συμπεριφοράς (προσφέροντας τις εμπειρίες του και αναπτύσσοντας διαπροσωπικές σχέσεις)
- Διατηρώντας τη ρουτίνα της τάξης προκειμένου ο μαθητής που πενθεί να νιώσει ότι βρίσκεται σε ένα οριοθετημένο, ασφαλές και γνώριμο περιβάλλον
- Επιλέγοντας τη Βιωματική προσέγγιση με ρεαλιστική ενημέρωση (περιγράφοντας λ.χ. τι είναι ο θάνατος, τι συμβαίνει στο σώμα, πώς λειτουργεί ο κύκλος της ζωής κ.α.)
- Οργανώνοντας τελετές που βοηθούν τα παιδιά να αναγνωρίσουν την πραγματικότητα της απώλειας και των αλλαγών που αυτή επιφέρει (άναμμα κεριών, δωρεές, αιμοδοσία, δενδοφύτευση, γράμμα κ.α.)
- Ενθαρρύνοντας και κατευθύνοντας τους γονείς να ασχοληθούν με το θέμα του θανάτου στο σπίτι

Ερώτημα

- Μπορεί κάποιο αγαπημένο μας πρόσωπο να μην «ζει» αλλά εντούτοις να «υπάρχει»;